

DUGONICSRÓL.

(A DUGONICS-TÁRSASÁG MEGNYITÓ ÜLÉSÉRE.)

IRTA: REIZNER JÁNOS R. T.

Tizenhat évvel ezelőtt — 1876-ban, az első szent király ünnepe körüli időszakban — történeti nevezetességű napokat élt Szeged népe. A magyar ipar és művészet, az Alföld magyar népének szorgalma, diadalokat aratott akkor falaink között. E szép napok emlékezetén mindig édes örömmel merengünk el.

Pedig az az esztendő igen rossz előjelekkel nyílt meg. Tavasszal a Tisza árjai aggasztó mérvben dagadoztak. A romboló elem nehéz munkára szólította e népet, mely már egy évtized óta tartó küzdelmében csaknem kimerült.

A veszély sokkal fenyegetőbb volt, mint bármikor. A szív minden kebelben szorongott, a kedélyek elborultak s már akkor rettegtük a város bekövetkező pusztulását.

A hosszas és sorvasztó, de sikeres küzdelem után felhangzott a nemzet tapsa, üdvkiáltása. A vésznapok emlékezetét legott elfeledteté a közelismerés és a nemzet részvéte. De Szeged népe a kivívott diadal után nem vonult pihenőre, nem ment babéraival nyugalomra, hanem szép és nagy eszméktől hevülten újra a munkához fogott.

Atyáink lelkesedése tört ki a szivekből; az a lélek támadt fel, az a szikra lobbant lángra, mely dicső eleinket is nagy tettekre hevítette, mikor áldozatokat kívánt a város java és mikor oltalomért esedezett a haza.

Ez a nemes hev serkenté a kimerült polgárságot újabb tevékenységre, hogy méltón fogadhassa a nemzet művészeit és munkásait, kik az ország minden részéről a végből sereglettek egybe, hogy alkotásaikat, szorgalmuk gyümölcsét és a föld mindennemű terményeit a szegedi országos tárlaton bemutassák.

A régi Szegednek ezek voltak legszebb, legdicsőbb napjai. Szébbek — mint mikor IV. László, Róbert Károly és Zsigmond király falaink közt időztek; dicsőbbek — mint mikor a nagy

Hunyadi Szeged népét kereszteseikként vezette Nándorfehérvár diadalmos vívására; fényesebbek — mint mikor török verő Mátyás király két ízben is a nemzet jobbjával édes hazánk megmaradása és jóléte ügyében itt tanácskozott.

Az országos kiállítás és a nemzeti dalünnep napjai Szeged történelmének legragyogóbb pontjai.

Mit tehet egy nép, melynek keblét a szülő város szeretete hevíti és a becsületérzés dagasztja, azt megmutatta Szeged népe 16 évvel ezelőtt, a midőn arról volt szó: hogy mutassuk be hazánkknak, művelt szomszédainknak és a messze vidékről ide érkező tudósoknak az oly sokszor félreismert Szegedet, az oly gyakorta balul megítélt alföldi népet, a romlatlan ős magyar fajt, — mely atyái örökét a tatár s török üldöklések, tűz-víz pusztítások daczára soha el nem hagyta, minden veszélyek és sorsüldözések közt híu maradt e földhöz, melyet az ősök vére áztatott, s megőrizte azt a nyelvet, mely már-már egyedül a népé volt s egyedül az Alföldön hangzott.

Ily magasztos, eszményi czélokért lelkesült Szeged népe 16 évvel ezelőtt, a sikerrel leküzdött vésznapok után, a midőn minden erejében kimerülve volt.

És a mikorra beköszöntöttek a magyar ipar és művészetnek diadalnapjai, már ünnepi fényben és pompában úszott a város.

A különféle ünnepélyek és kulturális mozgalmak az áradozó érzelmek riadalmi közt egész sorozatokban következtek egymás után. Akkor emeltünk szobrot a mi halhatatlanunknak — Dugonics Andrásnak, akkor hullt le a lepel a dicsőnek érzembe öntött alakjáról. Akkor nyilvánítottuk mindenkor érzett hálánkat és kegyeletünket legnagyobb szülöttünk iránt, ki egészen a mi vérünkéből való vér volt.

Örömtől ragyogott minden arc s boldog volt még az útszéli viskó zsellére is, hogy teljesült a régi óhaj, hogy áll végre az emlék, mely Anna dicsőségét hirdeti, kinek minden szívdobbanása Szeged dicsőségeért, az alföldi ős magyar nép felemeléseért nyilvánult.

Örömkönyvek fakadtak a szemekből, midőn a lepel alól előtűnt az ércz alak. Az érzelmek kitörő árja egy diadalmos hadvezért nem üdvözölt oly lelkesen, fenségesen, mint a hogy akkor

hódolt az ünneplő közönség, Szeged népe, a halhatatlan Dugonics emlékezetének.

Koszorúk halmaza borította a piedestált. Volt ezek közt her-
vadhatatlan is, ma is élő legnagyobb lantosunk dala, ki művésze-
tének, költészetének egész bájával zengette himnuszát, ki közénk
jött örülni, eljött hirdetni dicsőségét a „nagy Dugonicsnak“
— mint a hogy hirdette egykoron azt „a hív Csokonai.“

* * *

Tisztelt társaság! Tizenhat év telt el azóta, hogy áll az emlék
és hirdeti a mi halhatatlanunk dicsőségét; de hirdeti egyúttal
Szeged népének nagyságát is, mely egymaga, szerény áldozat-fillé-
reiből állította azt.

Azóta nagy eseményeket élt, katasztrófát szenvedett e város
népe. Óriási munkálatok lettek végrehajtva. Titáni erővel, lázas
tevékenységgel több éven át folyt a város újjáalapítási nagy mű.
Minden kéz, minden erő részt vett e páratlanul nagy alkotásban
s nem csoda, ha az erők kimerülésével már-már a nyugalom és
pihenés vágyai csábítottak.

De elődeink nemes példája lankadozó erőinket felvillanyozta s
bennünket újabb, további alkotásokra, a nagy műnek folytatására
és arra ösztönzött; hogy a mint oszlopot emeltek elődeink halhatatlanunk
emlékezetére: úgy mi is építsük fel a kegyelet oltárát. S miként
egykoron a legszegényebb plebejus is legalább egy csésze vízzel és
amaranth-virággal kedveskedett az isteneknek: úgy mi is áldozunk
a dicsőült emlékezetének szellemi munkák gyümölcseivel s azt a
kultuszt terjeszszük és folytassuk, a melyet ő kezdett meg, s a mely
kultusznak buzgó követői valának egykoron ugyancsak e város fia
Vedres István és a magyar történet-irodalom és régiség-tudomány
igazi apostola: Horvát István.

Dugonics szellemi örökét vesszük át és azt a munkát foly-
tatjuk, a mely oly régóta szünetel. Azt az irányt és ösvényt kö-
vetjük, a melyen ő haladt s a melyen annyi sikert aratott. Ő lesz
eszményünk, ő példaképünk, a midőn most szövetségre lépve e
város és vidéke tudományos és irodalmi érdekeinek képviselőit
a küzdőterre lépünk. Ő lesz vezérünk, a midőn szembe szállunk

áramlatokkal, iskolákkal, melyeknek tagadásai ma is ép úgy rombolnak, korcsosítanak, mint a hogy romboltak s mételyeztek az ő idejében.

Az a sokat emlegetett magyar geniusz, mely Dugonicsnak minden érzését, gondolatát és tanítását átlengette, nekünk is kísérőnk lesz minden vállalkozásunkban. Nem is kell azt messzi keresnünk, hisz itt van az a népszellem minden nyilvánulásában, az alföldi ősmagyar nép minden gondolatában, kifejezésében, érzésében és tetteiben.

Szeged népére, az Alföld magyar közönségére igyekezünk első sorban hatni, melynek még nincsenek idegen istenei s melynek szívét és elméjét még nem tölté el a világpolgársági áramlat.

Ezen nép, ezen faj közmíveltségét igyekezünk mi tiszta, hamisítatlan, nemzeti alapon emelni.

A tudományokat s az irodalmat magyar elmével művelve, magyar és hazafias szempontokat szem előtt tartva — igyekezünk azokat olyképp terjesztetni, mint a hogy azt halhatatlanunk tette. Azon igék által és azon eszme-lánczolatban törekszünk a valót, a tiszta igazságot — s nem egyúttal a divatos teoriákat s a feltűnő, de ismét elhaló iskolák nézeteit — az alföldi magyar néppel megismertetni, a melyekkel a magyar jellem rokonulni képes s a melyeket az abszolút igazság iránt viseltető feltétlen tiszteleténél és lovagias hajlamainál fogva elfogadni, igaznak megismerni mindenkor kész is.

Mi nem rombolunk, nem tagadunk mindent, nem követjük a nihilismust, mely ma már szinte fenyegető alakban lép fel.

Őskori emlékeink s nemzeti hagyományaink előtt, melyek egy ezredéves tanításnak a maradványai, tisztelettel és kegyelettel hajlunk meg, mint a hogy meghajolt azok előtt Dugonics; mert hisz a hagyomány az elfogulatlan történelmi vizsgálódásnak mindenütt egyik nélkülözhetetlen forrása.

A homályban s a bizonytalanág kételyei közt pedig magyar szívünk érzéseitől vezéreltetve, elútasítjuk ama mesterkélt teoriákat, a melyeknek végkövetkezménye sajátságosan találkozik elleneinknek azon rágalmával: hogy az ősmagyar faj minden műveltséget nélkülözött horda volt, mely fajnak a jelenben nincs hivatása és nincs hódító ereje.

Nemzeti hagyományainkból, ősmondáinkból, hiteles kútfőinkből igyekszünk kideríteni a valót, a történeti igazságot, s nem az idegen népeknek egész kultuszszal gyűjtött emlékeiből.

Nyugati szomszédainknak legnagyobb dicsősége a Grimm testvérek-féle népmondai gyűjtés, mely a germán világ és ezen idők műveltségének kiapadhatatlan forrása. A szerbek ősmondái, hősrégiái, Kraljevity Markó dicsőségét hirdető énekei, nemcsak gyöngyei a régi délszláv műveltségnek, hanem egyúttal történelmi forrásai is a homályba vesző időknek.

Mindenütt tisztelve és kellően méltatva van a hagyomány, midőn az ősi idők megelevenítéséről van szó, a miről a források csak igen keveset hagytak emlékezetben.

Csak nálunk és a midőn fajunkról, nyelvünkéről, származásunkról, megelőző és visszamaradt véreinkről van szó, a mi népünk ajkán élő évezredek hagyományok — melyeknek nyomai régi krónikáinkban is feltalálhatók s melyek ép a könyveket és följegyzéseket helyettesítő tanításokként szállottak mint kincsek apáról fiúra — csak nálunk részesülnek azok mellőzésben s a nép emlékezetében mondászerűleg fennmaradt igazságok *á l m a d o z á s o k n a k* nyilváníttatnak.

S legyünk bár álmadozók, rajongók — tántoríthatatlanul kövesünk mesterünk nyomdokait, a kiről egyik kiváló méltatója noha azt jegyzé fel, hogy „történeti álmadozásai sok hamis nézetet tápláltak“ — az újabb elfogulatlan vizsgálódások ép az ellenkezőt, azt derítették ki: hogy Dugonics egy századdal előbb világosabban látott, mint az utána következők, s nézetei nem hogy hamisak, tévesek voltak, de mélyreható búvárlatok és szigorú kritikai vizsgálódások után is valónak és igaznak bizonyult az, mit ő a hazai kútfőkből, a nép ajkán élő hagyományokból, a magyar geniusztól vezéreltetve, magyar szívvel és érzéssel már egy századdal ezelőtt hirdetett.

* * *

A régi források egész sorozata azt tanítja, hogy honfoglaló ősünk midőn e hazát vérük árán megszerzették, azt mint Attila örökét vették birtokukba. Hazai kútfőink közül Béla király névtelen jegyzője, valamint Kun László király udvari papja — Kézai

Simon mester — még azt is hirdetik, hogy a magyarok a hunnok utódai s leszármazottjai. A nemzeti hagyomány is ős időktől fogva azt tartja, hogy rokonaink voltak azok, kik egykoron a világ birodalmat megrengették. Hisz Attila kardját is sok ideig fentartották s őrizték eleink.

De a fajunk iránti gyűlölettel eltelt Schlözer a kútfók és a hagyomány hitelét megtagadva, politikai czélzatok előmozdítására oly tanokat hirdetett, melyeknek eléggé sajnós, ma már egész iskolája létezik, mely nyelvészeti támpontok segítségével a finn ugor rokonságot vitatja. A finn iskola bizonyos alakoknak és néhány száz szónak úgyszólván kierőszakolt hasonlatosságára alapítva hirdeti elméleteit; pedig ugyanazon elméletnek jogosultságát már a rumén kérdésben általában tagadjuk. Melyik tehát az igaz, hisz az igazság csak egy és ugyanaz lehet?

Nyelvi hasonlatosságok, még pedig jellemzőbbek más népfajokkal való rokonság megállapítására is vezethetnének bennünket, melyekkel való érintkezésünket és összeköttetésünket történelmi adatok is támogatják.

Mert hisz a nyelvet elidegeníthetik és eltorzíthatják a szökevény szolgálk; de a faji jelleg, a fizikai alkat, a vér és lelkület mindenkorra öröklő marad. Még az éghajlati és táplálkozási eltérő viszonyok sem szülhetnek oly óriási különbözőségeket, mint a minők a magyar és ézzel szemben a finn, vogul, votyák, osztyák, permen, cseremiz és más fajok közt fennforognak.

Ez az iskola még egyrésről nemzeti emlékeink megmentését parlagon heverteti és veszni engedi hagyományainkat, mely ellentmond elméleteiknek, valódi kultuszszal gyűjtögeti az északi népek nyelvi és más hagyományait s a történet-irodalom terére is áthatalva, tagad, rombol mindent, mit a nemzeti tudat egy évezreden át igaznak tartott. Csak az alapköveket kell megmozgatni s az alkotmány, bármily szilárd is az, romba dől. Nagyon találóan mondhatja Madách Lucziferrel, — midőn ez az Úr fönséges alkotását ócsárolja, hogy: —

„egy talpalatnyi föld elég nekem.
Hol a tagadás lábát megveti,
Világodat meg fogja dönteni.“

Az elleneink által megalapított kritika tehát régi forrásainkkal és hagyományainkkal szemben tagadja a hunn, avar és a magyar faj közös eredetét, tagadja mit erre vonatkozólag Dugonics oly hévséggel tanít, — ki a többi között még azt is hirdette: hogy Attila székhelye, vagyis az a fejedelmi udvar, hol a hunnok királya Kr. u. 449-ben a keletrómai császár követségét fogadta, Szegeden volt.

A követség egyik tagja, — Priscus Rhetor nagybecsű följegyzéseiben megörökítette a követség egész útját, annak viszonyosságait, mígnem — mint ő előadja — eljutott Attila székhelyéig, mely nem messzi volt azon helytől, hol hajdan Vidicula, a gothok legvitézesebbje a sarmatak által csalárdul megöletett. Priscus, Attila székhelyét a következőkép írja le: „egy igen nagy faluba jutottunk, melyben mint mondják, Attilának bárhol levő lakai közt legfényesebb lakása állott, szépen kidolgozott gerendákból és deszkákból összeállítva és nem erősségére, hanem ékességére számított fakerítéssel körülvéve. A királyé után Onegesius laka volt legkitünőbb, melynek szinte fakerítése, de tornyokkal nem volt úgy díszítve, mint Attiláé. Nem igen távol a kerítéstől egy fürdő volt, melyet a szityáknál Attila után legtehetősebb Onegesius Paioniából hozatott kövekből építtetett. Mert sem kő, sem fa nincsen az ezen részen lakozó barbaroknál, hanem ott másunnan hordott fát használnak.“

A követségnek útiránya a Dunától — a Szendrő körüli átkeléstől fogva — az imént említett végpontig, már három század óta a tudósok közt a legeltérőbb vita tárgyát képezte. Cantoclar, Bél, Timon, Benkő, Georgii: Moldvában és a Székelységben keresték e végpontot; Otrókosi Foris Ferencz és Szabó Károly pedig Jászberény vidéke körül, a mai Kerekudvar környékére teszik azt; Deserici és Mogyoróssy Gyulára; Pray, Sinai, Budai Ezsaiás és Révész Imre a Bösziormény körüli síkra, illetőleg ez utóbbi a Debreczen mellett levő zeleméri pusztára.

Valóban nem kis feladat Priscus Rhetort egykori útirányában nyomról nyomra követni ma, a midőn a régi helyrajzi viszonyok oly igen megváltoztak. Priscus sem északi, sem nyugati elhajlást nem említ, csak stadiumok és napi járó földekről szól. Mocsarakról és folyó vizeken való átkelésekről emlékezik, mely vizek neveit a maiakéval azonosítani felettébb nehéz. Szóval a bűvár egy töm-

kelegben érzi magát, ha a követség útjának végső pontját — Attila székhelyét — keresi.

A magyar történet-irodalomnak örökkön fénylő csillaga, Salamon Ferencz, ki az igazságot mindenben matematikai pontossággal kutatta, elindult a labirinthba.

„Hol volt Attila főszállása?“ című értekezésében a régi helyrajzi viszonyokat földerítette, az útirányok lehetőségei szerint a napi járó földeket és stadiumokat pontosan kiszámította és Priscus folyóvizeihez eljutva, ezeknek régi neveit történeti vizsgálódások alapján a mai elnevezésekkel azonosította s így a végpontot, Attila székhelyét Szegednél állapította meg.

Mélyreható vizsgálódásai és fáradságos komoly munkája után végül így kiált fel:

„Elég különös, hogy oda jutottam, a hova Dugonics András, az „Etelka“ Árpádkori regény írója jutott 1776-ban! Ez az igazán derék — — — s kitűnő magyar elbeszélő prózaíró egy szempillantásra való áttekintéssel találta el azt, a mit nekem fáradságos betű-, szám-, térkép-, talaj- és hydrographiai vizsgálat nyomán nagy nehezen sikerült kisillabizálnom.“

Ime, ily igazságot szolgáltatott a legszigorúbb történetíró, a kérlelhetetlen kritikus Dugonics Andrásnak — — — álmadozásaért. Hanem a mit Salamon mond, hogy Dugonics csak úgy egy szempillantásra találta el azt, mit ő oly fáradsággal derített ki, mégis némi helyreigazításra szorul.

Régi krónikásunk, Kézai Simon mester ugyanis a következőket írja: „Attila király megtére népe táborába s néhány nap ott tanyázék tiszántúli szállásán. Azután Scewenben ünnepélyes udvart tartata.“ Ez a Scewen pedig nem más, mint a szomszédságunkban levő Sövényháza.

De ezenfelül a néphagyomány is azt tartja, hogy Attila itt, Szeged körül székelt. S hogy itt a hunnoknak egy nagyobb telepe létezett, az az 1879-ik évi öthalmi földmunkálatok alkalmával is megbizonyosodott. A napfényre került régiségek, különösen a kenyelvasak azt igazolják, hogy az eltemetettek könnyű lovasok voltak. Több sirban az ember-vázzal együtt a ló és a kutya csontváza is előfordult. Az érmek és más régiségek után e sirok korát a IV—VII. századra tehetjük, a mi össze esik a hunn-avar korszakkal.

E kérdésnél különben még különös figyelmet érdemel az is, hogy honfoglaló őseink, midőn Zalán seregét Alpárnál szétverték, miért nem siettek a futó sereg nyomába, melynek alkalmat adtak inkább arra is, hogy magát egy újabb mérkőzésre összeszedhesse. Miért állapotott meg a diadalmas sereg a Körtvélytónál és a Gyümölcsény erdőnél, azon a helyen, melyet azután Szer-nek neveztek s miért tartott ép itt a sereg 34 napon át győzelmi ünnepeket, holott a honfoglalás műve a befejezéstől még távol állt s a dunántúli és a nyugati részek megvételére még azután került a sor?

Vajjon a puszta véletlennél fogva történt-e az, hogy ép ezen a helyen, ismét a velünk és Sövényházával közös síkon tartatott a nagy nemzeti ünnepély? Vagy nem-e inkább az Attila székhelyéről fennmaradt emlékezetnél fogva történhetett-e az, hogy mint Béla király jegyzője írja: „azon a helyen a vezér és nemesei megállapíták az ország minden szokásos törvényeit és minden igazait, miképen szolgáljanak a vezérnek és előkelőinek, vagy miképen tegyenek törvényt minden elkövetett vétek fölött.“

De ne menjünk ennyire, bár e kérdés méltán megérdemelné a fontolgatást. Csak a végből említem ezt is az előzmények kapcsán, hogy tisztán feltárjam: mikép Dugonics nem pusztán találmóra állította, hogy Attila székhelye Szegeden volt, hanem öntudatosan, a kútfőkből, a hagyományból merítette hitét s tudását. Magyar szíve, magyar érzése és a magyar génusz vezérelte őt egy századdal ezelőtt ama igazság fölismerésére, mely csak a legutóbbi vizsgálódások következtében lett általános érvényű.

* * *

Álmadozásnak tartották egykoron azt is, a mit Dugonics Toldi Miklósról hirdetett, az ugyanily című szomorújátékában, a melyben bár egy idegen — korfui történetet — alkalmazott színre, de jegyzeteiben kiemelte: hogy a nép emlékezetében fennmaradt Toldi Miklós valóságos történeti alak, nemzeti hős volt. Toldi korát és születéshelyét illetőleg Dugonics tévedett ugyan; de annak bizonyítására, hogy a hagyomány valóban egy nemzeti hősről, a régi időknek igazi alakjáról szól, — azt hozta fel, hogy 1756-ban még

mint ifjú és később 1794-ben is, a budai várnak bécsi kapujánál, a falakon felfüggesztve látta Toldi Miklós fegyverzetét, buzogányát, pajzsát, páncélját, lándzsáját, sarkantyúját, stb.

S hogy ne lettek volna ezek Toldi ereklyéi — melyeknek eltűnédezését már Dugonics is észlelte — mikor egy igen régi népdal is azt mondja:

„Híres Toldi Miklós erős vitéz vala . . .
Budán, egy kapuban, függ még vas oldala.“

Dugonics tehát már egy század előtt hirdette, hogy az a Toldi Miklós, a kiról és a kinek vitézi tetteiről a regét a magyar nép-nél mindenütt feltaláljuk — habár némely vidékeken némileg eltérő változatokban — az a Toldi a magyar történelem daliás időszakának valódi alakja volt, s a hagyomány nem képzeleten alapul, a nép közt nem a költő meséje terjedt el, hanem az igazi történet borult mythosi homályba.

A Toldi-mondát részben Ilosvai szedte versekbe még 1574-ben, ki már akkor panaszolva említette, hogy a hősről a krónikákban keveset olvasott vala. Időközben még azon nemzeti „krónikák“ is, a melyekből a mondán kívül Ilosvai merített, elenyésztek s utóbb a tudósok, a kritikusok már sem Ilosvainak, sem Dugonicsnak hitelt nem adtak.

A Toldi-monda vizsgálata körül igazán nagy elmék jutottak nagy tévedésekbe. Ismét az összehasonlító-rendszer vezetett azon lejtőre, a melyen a magyar nép hajdani műveltségének foka mind mélyebbre süllyesztetett.

Az összehasonlító vizsgálódások szerint a Toldi-mondát némelyek még a mythosi korból valónak mondották. A mi a görögök-nél Heraklesz, ugyanaz — egy képzeleti alak — a magyaroknál Toldi, s nem egyéb, mint „a testi erő és bátorság, ügyesség és szívbéli derékség képviselője.“

Egyik kiváló kritikusunk már azt vitatta, hogy a Toldi-monda nem is magyar elmei szülemény, hanem francia eredetű s a mi állítólagos hősről fennmaradt emlékek tulajdonképen a francia Gamelyn viszontagságainak változatai. Sőt a kutatások annyira haladtak, hogy a Toldi-mondát némelyek ismét a német Kurzbold kalandjaiból eredetnek hirdették.

Az összehasonlító lejtőn a vizsgálódások eredménye tehát az lett, hogy a magyar faj szellemvilága oly szegény, hogy önmagának és önmagából alkotni, teremteni, képzelni nem is tud; tulajdon eszményei nincsenek is, hanem mindent az idegentől kölcsönöz. A lejtőn már annyira jutottunk, hogy a magyar vitézségnek, erőnek és lovagiasságnak eszményét nem saját fajunk kiváló alakjaiból választjuk, hanem a ritterekben keressük az ideált.

A magyar géniuszunk ily szörnyű megalázása után csak a legutóbbi időkben derült ki végre az, hogy Toldi Miklós mégis történelmi alak volt s Nagy Lajos király idejében kiváló szerepkört töltött be. Részt vett a hadi vállalatokban, s Olaszországban tagja volt a „Societas Magna Hungarorum“-nak. Pozsonyi alispán és várnagy, majd utóbb mint szabolesi főispán szerepelt; míg György bátyja Biharmegye főispánja volt. És kiderült még az is, hogy a nép emlékezetében fennmaradt mondák legtöbbszörének történelmi háttere van.

Tehát egy század mulva, mely buvárlatok s egész levéltárak felhányása után, végtére is csak oda jutottunk, a hol 1794-ben Dugonics volt, ki magyar szívvel, magyar elmével, a hagyományból merített hittel tett tanúságot a történelmi Toldiról, a kinek fennmaradt ereklyéit, fegyvereit saját szemével szemlélte is.

Nagyon találóan alkalmazhatjuk erre is Salamon Ferencznek szavait: „sok ember a mit fényes nappal, saját szemével láthat, annak nem hiszen, hanem fülének, mely hajlandóbb a cifra mende-mondákra, mint az egyszerű valóság szavaira.“

* * *

És még sok, több ily bizonyítékot sorolhatnék fel arra nézve, hogy Dugonics midőn a magyar géniuszunk hódolt, midőn a nemzeti hagyományokat tisztelve, azok alapján multunkat szebbnek, dicsőbbnek vázolta, mint milyennek azt többen feltüntetni igyekeztek, — hogy akkor ő nemcsak hogy nem álmadozott, de nagyon is helyes ösvényen haladt, a melyen őt minden magyarnak, minden hazafinak követnie kell.

S minél tovább időzünk az ő nagy alakja előtt, annál inkább csodálhatjuk azt a faj- és hazaszeretetet, mely nemes szívét eltöl-

tötte. Csodálhatjuk azt az erőt és bátorságot, a melylyel szunnyadó nemzetét a lethargiából felköltötte és talán az enyészettől megmentette.

Mert azt a vihart, mely József császár uralkodása alatt az alkotmányellenes és önkényű intézkedések miatt később egész elemi erővel tört ki, azt a vihart legfőként Szeged nagy fiának — Dugonics Andrásnak — a magyar nép és a magyar nyelv szeretetén alapuló tudományos és irodalmi munkássága idézte fel.

Büszkék vagyunk s méltán azok is lehetünk arra, hogy a midőn a magyar nemzet „Moriamur” kiáltott királya Mária Teréziáért, s a mindenkitől elhagyott gyenge nő örökének védelmére fegyvert ragadva, Kolinnál egy szegedi magyar, a hős Siskovics József döntötte el a csata sorsát, ki a Nagy Frigyes által személyesen vezetett rohamot négy ízben is diadalmasan viasztorította s ez által a monarchiát egy nagy katasztrófától mentette meg. De még büszkébbek lehetünk arra, hogy az a nagy nemzeti ellenállás, mely az önkényuralmat József császár uralkodása alatt megszüntette, az a tiltakozás az elkobzott alkotmányért, a jogaiban letiport nemzetiségért, a magyar nyelvért, — Dugonics által Szegedről, Szeged népének szellemétől lelkesítetten indult meg.

Dugonics hangjában, melylyel a nemzetet tespedéséből felriasztotta, Szeged népének közszelleme szólalt meg.

Mert akkor, a midőn Dugonics tudományos és szépirodalmi munkássága által a nemzeti öntudatot felébresztette, Magyarországot és a magyarságot már egyedül az Alföld egyszerű népében lehetett csak feltalálni és felismerni.

Mária Terézia uralkodása alatt a nemzet dísze, előkelősége, sőt az egész középosztály önkényt meghódolt az idegen műveltségnek, nyelvnek, annak a szellemnek és érzelmeknek, melyek a hazától, az alkotmánytól, a fajszeretettől mind jobban elidegenítettek.

Hisz Ányos Pál 1782-ben egész kétségbeesetten írta, hogy: „Megpuhult a szív; az ész megfélemedkezett őseinkről; alig lát magán a mostani magyar csak egy foltot is már, mely emlékeztethetné, hogy azoknak unokája, kik nemes vérekkal fizették azt az örökséget, melyben most heverész! Úgy tetszik, mintha az öltözet másolásával kioltották volna mellőkből annak a nemes tűznek még szikráit is, melyet anyjuknak tejével szoptak.“

Csak az Alföld és Szeged népe maradt még hű az ősi erkölcsökhöz, ezeket kívánta Dugonics újra széles e hazában terjeszteni s közérvényre emelni.

Midőn József császár elrendelte, hogy a latin nyelv a törvénykezésből és a közigazgatásból kiküszöböltessék és hogy a közügyek élő nyelven intéztessenek, magyarok és hazafiak nyilvánították azt, hogy nyelvünk, mely még a XVI. század közepén, sőt Erdélyben azontúl is udvari és kormányzati nyelv volt, mint fejletlen a törvénykezésben és igazgatásban ne alkalmaztassék.

És ekkor Dugonics az első és egyetlen, ki az ellenkező bebizonyítására az egyetemen magyar nyelven kezdett tanítani. 1784-ben „A tudakosság első és második könyve“ című művei közrebocsájtásával pedig fényes példáját adta annak, hogy nyelvünk hajlékony, idomítható és a legelvontabb fogalmak ismertetésére is mennyire alkalmas.

A magas körök kicsinylésével, a tudósok szánó mosolyával találkozott törekvése. Csak egy könnyelmű poéta — Csokonai keble gyúlt lángra, midőn híre szárnyalt, hogy egy tudós professzor magyarul tanít. A költő zarándok botot ragadt, szent áhítattal sietett Budára, hogy zenghesse :

„A magyarok kegyes Istenét imádtam,
Hogy ily magyar-szívű Hazám-fiát láttam.“

De Dugonics nem egyeseket, nem csak a nagyokat, a tudósokat akarta meggyőzni, hanem magát a nemzetet kívánta elkobzott kincse felismerésére reá vezetni. A nagy közönség érzületére óhajtott hatni, a midőn „Etelka“ című regényének megírásához fogott, melyben Árpád és Zsolt fejedelmek korába képzelt egy érzelmes történetet adott elő.

Ez volt az első magyar regény és így nemcsak ezen műfajnak, de egyúttal a népies irmodornak is Dugonics lett megalapítója. Mert könyvét — miként azt maga mondja — bár „a tanultabb elméknek szánta“, mégis minden olvasni tudó gyönyörrel forgatta. Egyébként a modor, a nyelvezet nemcsak népies, de mondhatni, hogy különleges, egészen szegedies. Ugyanazzal a tájkiejtéssel találkozunk az „Etelka“ és a többi regényekben is, a mely kiejtés a szegedi nép nyelvét jellemzi. E mellett a hasonlatok, az erőteljes természeti kifejezések, a hímzés nélküli egyenes és őszinte, néme-

lyek szerint talán nyers, de semmiesetre sem sértő szólásmódok és a példabeszédek özönei — mint megannyi szegedi sajátlagosság — jellemzik Dugonics munkáját, mely azt a benyomást teszi reánk, mintha csakis Szegedért és csakis Szegednek írt volna.

A regény folyamán sok érzékeny jelenet fejlődik ki. Etelka szerelme, búja, különösen a gyengéd női szivekre rendkívül vonzólag hatott, úgy hogy az akkori társadalomnak és a hölgyvilágnak Etelka valódi eszményképe lett, elannyira, hogy az anyák hosszas időn át leányaikat Etelka névre kereszteltették s nem volt család, a melynek tagjai közt e név idegen lett volna.

De nem ezek, sokkal mélyebben rejlő okok szülték a nemzeti érzelmek ama fellebbanását, a melyről imént szólottam.

A bennünket követő nemzedék már aligha fogja érteni Tompa Mihálynak 1850-ben írt „A madár, fiaihoz“, vagy „A gólyához“ című búsongó dalait, legalább úgy nem érti s még kevésbé fogja érezni, mint a hogy ezek a mi sziveinket átjárták.

Mi még a feldúlt berek és a búsuló anya alatt gyászba borult hazánk jelképét ismertük fel s a dalokban nem az állatvilág búsongását, hanem leigázott nemzetünk szomorúságát találtuk megénekelve. A dalok minden sora egy tiltott gondolat és titkos vágy volt, mit nyíltan bevallani nem volt szabad, de azon sorok szerte a hazában egy ugyanazon érzelmeket költöttek fel.

Dugonics Etelkája is ilyen munka volt. Mi már a burkolt és leplezett alakokat kevésbé ismerjük fel, mint a hogy felismerte azokat Dugonics közönsége; s a célzatokat, a jelképeket, az elrejtett vágyakat, gondolatokat alig vagyunk képesek keresve is úgy kitalálni és felismerni, mint a hogy egy század előtt az olvasók azt felismerték és kitalálták.

A regényben voltaképp politikai izgatás volt elrejtve; izgatás a magyar alkotmányért, a magyar nyelvért és nemzetiségért, mely az idegen műveltség javára háttérbe lőn szorítva.

A munka ezen célját, elrejtett feladatát a közönségesebb olvasók nem is vették észre, ép azért jegyezte meg arról Dugonics, hogy azt „a tanultabb elméknek szánta“, mert igazi hatásra csak a művelt olvasóknál számíthatott.

Már maga a regény hősnője, Etelka is csak jelképi alak s tulajdonképen Magyarországot, a magyarságot ábrázolja. A regény

többi alakjai, a cselszövők, Etelka üldözői: a hazának, a magyar nemzetiségnek ellenségei. Maga Dugonics az előszóban Etelkát imígyen jellemzi és mutatja be, a mely jellemzés sehogy sem illik egy gyengéd nőre, hanem csakis a magyar nemzetre s a magyar nemzetiségre.

„Kihoztam e szüzet a feledékenységnek tartományából: hogy a mostani világ lássa; csudálja; kövesse. Ennek szeretete tisztességes: ugyanazért állhatatos, kellemetes és dicsőséges. Szíve a kísértetek között nagy is, erős is, győző is. A veszedelmekben, szerencsétlenségekben bátor; árnyékától nem fél; magát el nem hagyja. Ezen magyar szüznek ékes példáin örvendezni fognak ama szép fiatal-pirost arcájukon viselő drága kisasszonyaink; szégyenleni fogják magukat, el is búhatnak előtte ama sápadt nőcskéink.“

Ezen sápadt nők alakja alatt azokat kell értenünk, a kikről Berzsenyi mondta azt, hogy: „Mi a magyar most? Rút sybarita váz.“

Azok a különféle cselszövények, megalázások, rágalmak, melyeknek a regény hősnője, Etelka kitévé van, tulajdonkép az alkotmány, a nyelv és nemzetiség ellen intézett támadásokra vonatkoznak, a melyeket nem lehet végkép megsemmisíteni, melyek feltámadnak, megújulnak, mint a hogy napfényre derült Etelka ártatlansága és tisztasága.

A regény alakjai között előfordul Róka, a ki Árpádnak ravasz titkára volt, nem mást, mint József császár egyik tanácsosát, gróf Niczky Kristófot ábrázolta, a kinek tragikus sorsa meglepőleg hasonlít a regényben szereplő Róka felnyársalásához.

E mellett a regény tömve van jegyzetekkel, melyek mind mennyi népszerű értekezések a magyar közjogról, a magyar régiségekről, szokások és erkölcsökről s a magyar történelem egyes részleteiről.

Dugonics Etelkájában tehát nem a regény meséje volt az, a mi a közönségre oly gyújtó hatással volt; nem az Etelka sorsa, bánkódása, szerelmének és ártatlanságának diadala ragadta el a szíveket: hanem a regénybe szőtt és annak minden sorában elrejtve levő izgatás szülte azt a valóságos forradalmat, mely izgatás az idegen erkölcsök megvetésére s a magyar nyelvnek, szokásoknak, viseletnek terjesztésére irányult.

Az „Etelka“ regény 1788-ban látott napvilágot és egymás után, rövid idő alatt, három kiadást ért. Egymás kezéből kapkod-

ták a könyvet, mely a hamvadó üszköt mindenütt lángra lobbantotta, a hazafiak lelkét megacézlozta, szívükbe bátorságot öntött és ajkaikat megnyitotta. A panaszok, elégedetlenségek ekkor kezdettek hangosan nyilatkozni és József császár kormányzata ellen ekkor tört ki a nyilvános zúgolódás.

A vármegyék egymást követve szálltak síkra. Mindenfelé eleven, zajos gyűlések tartattak s az alkotmány helyreállítását követelték. 1789-ben Dugonics maga is jelen volt Pestvármegye gyűlésén, hol a nemesség már magyar viseletben tündökölt s hol — mint Dugonics írja — „erővel leránczigták a kaputokat, az aszszonyok fejről a német bubokat“, hol a rendek „az országot a ruhával és nyelvvel visszaállítani kívánták.“ Itt történt az, hogy a rendek közül Dugonics egyik tisztelője a következő szavakat intézte hozzá: „Uram, amiket itt mondunk, mindnyájan Etelkából puskázzuk. Kérjük az urat, el ne hagyja ezután is írásaiban Magyarországot s ébreszsze fel magyarjainkban a nemes bátorságot!“

Korántsem túlzás s legkevésbé nagyítás tehát azon állításunk, hogy azt a nagy nemzeti ellenállást, mely József császár uralkodása végén egész elemi erővel tört ki, azt kiválólag Dugonics, az ő tudományos és irodalmi munkásságával teremtette meg. A szunyadó nemzetet és nemzetiséget ő ébresztette fel.

Ennek a nemzeti ellenállásnak pedig nagy következményei, rendkívüli vívmányai lettek. A szent korona a nemzetnek visszaadatott, az alkotmány helyreállított és szentesített az 1790/1. évi X. t.-cz., melyben az lett kimondva, hogy: „Magyarország csatolt részeivel együtt szabad ország, az semmi más országnak vagy népnek alá nem vetett, hanem saját alkotmányával bíró s annál fogva törvényesen koronázott örökös királyától, saját törvényei és szokásai szerint, nem pedig más tartományok módjára igazgandó és kormányzandó.“

Miként a kolini diadal koszorújában Siskovics által egy örök-élő levél Szeged dicsőségét hirdeti: úgy az 1790/1-ik évi X. törvényezikk glóriájából Dugonics által egy sugár ragyogó fényével Szeged nevét aranyozza be.

Mert Dugonics azt az erőt s bátorságot, azt a törhetlen hazafias és nemzeti érzelmet, a melynek műveiben oly csodás hatású

kifejezést adott, azt egyedül Szeged népének érzületéből és szelleméből merítette.

Hisz ez a nép, ez a közönség volt az, mely nyelvéhez, szokásaihoz az idegen áramlat hódításai közben is szívósan ragaszkodott. Ez a város volt a hazában, az összes törvényhatóságok között talán a legelső, mely már 1791-ik évi ápril havában elhatározta, hogy a közügyekről, a tanácskozásokról szóló „jegyzőkönyvek és minden értekezések“ — „nemzeti magyar nyelvünkön“ irassanak és tétessenek.

Ez a nép, ez a város volt a hazában legelső, mely már 93 évvel ezelőtt, a még csak bölcső korát élő magyar műzsának állandó hajlékot, rendes szinpadot emelt a város székpalotájában s e szinpadot mindennemű gépeivel és felszereléseivel 1800. évi november hó 29-én bérlőnek átadván, a bérleti szerződés 8-ik pontjában a nemzeti színművészet ápolására és oltalmára a következő kikötéseket tette.

„Valamint az ezen alkalmatosságban levő theatrumnak felállításaiban az a fő cél: hogy abban a nemzeti magyar nyelv tökéletesítése által az erkölcsi és polgári boldogság előmozdítása lehetőképen eszközöltessen: úgy ennek magyar erkölcsi játékszín nevezete mindenkor fel is maradván, az árendátor ugyan teljes birtokában leszen a theatrumnak; következésképen abban német vagy más játszó társaságot is bocsájthat és az ilyen társasággal tetszése szerint alkudhat: mindazonáltal a magyar játszó-társaságnak, az erre levő különös tekintetből, ezen theatruban mindenkor és így akkor is, ha netalán az árendátor már más nyelven játszókkal megalkudott volna, nemcsak elsősege leszen a játékra, hanem ezen társaságot az árendátor egy-egy napi játékért feljebb egy forintnál nem is taksálhatja, a játékot pedig annak akár mikor megengedni és a theatrumot szálájával, ruhatartó és öltöző szobájával együtt által adni tartozik.“

Imé! Ily néptől, ily közönségtől merítette Dugonics lelkesedését, bátorságát, hazafiságát, fajszeretetét. Ily népnek hagyományai és ősi emlékei előtt hajolt meg az ő szelleme, ily nép génusza vezette őt minden tanításában, minden tudományos és irodalmi működésében.

Tisztelt Társaság! Egy századdal ezelőtt a magyar nyelv ellen felhozott igaztalan vádat a nemzet örömradiása közt a mi halhatatlanunk czáfolta meg.

Vádak, előítéletek még ma is uralkodnak s az Alföld népét és bennünket nem egyszer méltatlanul ítélik meg azok, kik a tökély magasabb fokát ép ezen törhetlen, szívós faj kítartásának, szenvedéseinek, véráldozatainak és verejtékes munkájának köszönhetik, kik a béke és nyugalom áldásait élvezték már akkor, a midőn minket vad ellenség pusztított. Nem is oly régen magas helyről nyilvánult a többi közt az a nézet, hogy itt a felsőbb képzésnek előfeltételei hiányoznak; hogy ez a hely, ez a talaj, ez a légkör és az a szellem, mely az Alföld sajátlagossága, sorvasztó hatással van a kiválóbb tudományos és irodalmi tevékenységre s a kiemelkedőbb szellemi alkotásokra.

Még a kik vonzódni látszanak is hozzánk — mert bennünket, ezt a népet tökéletesen nem ismerik — előítéleteket táplálnak s azt vallják: hogy a miékként talajunk sík, egyenes, — úgy itt a szellemvilág sem bír kimagasló pontokkal s emelkedettebb állásfoglalásra képtelen.

Ezen előítéletek megezáfolása nekünk jutott osztályrészül, a mi feladatunk az ellenkezőt bebizonyítani. Tőlünk várja azt e város lelkes magyar közönsége.

Dugonics örökét vesszük tehát át, az ő munkáját folytatjuk s nyomdokain igyekszünk haladni. Annak az eszménynek áldozunk tehát, melyet vezérünk istenített.

Már áll az oltár, fennen lobognak az áldozattűz lángjai. A régi lángnál gyujtsunk mi új szövétneket. Lobogtassuk azt dicsőn, magasan és világítsunk azzal mindenütt, hol homályra akadunk.

Fel a munkára, kinek a magyarok istene szívet, lelket, értelmet és ismereteket ajándékozott. Előre, ki tette kész és képes, mert miénk a győzelem! Hisz velünk az igazság; velünk a magyar géniusz, velünk van — és bennünket soha el nem hagy — Szeged népe.

